

них ситуацій, вони знаходяться в постійній напрузі; у пожежних-рятувальників відсутній запит на психологічну допомогу; у пожежних-рятувальників високий рівень самоконтролю; вони посилено підтримують романтичний образ сильного і благородного чоловіка. Саме тому традиційні підходи до консультування даної категорії клієнтів були нами істотно модифіковані.

Перспективи подальшого дослідження. Наступним кроком є розробка методів аналізу логічної структури історії клієнта та змістовних (факультативних) показників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ларцев М.А. Психофизиологический профессиональный отбор и периодический психофизиологический контроль персонала аварийно-спасательных формирований: [методические рекомендации] / Ларцев М. Л.–М.: ВЦМК «Защита». 1996. – 60 с.

2. Ларцев М.А. Психофизиологическое обеспечение участников ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций: [практическое руководство / под ред. члена-корреспондента РАМП С.Ф.Гончарова].– М.: ФГУ «ВЦМК «Защита», 2005. – 212 с.

УДК 159.9

Боснюк В.Ф., к. психол. н., старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ;

Титаренко А.В., к. психол. н., заступник начальника факультету оперативно-рятувальних сил НУЦЗУ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕМОЦІЙНОГО РЕСУРСУ З ЗАХИСНО-КОПІНГОВОЮ ПОВЕДІНКОЮ РЯТУВАЛЬНИКА

У статті розглянуто ресурсний підхід до подолання стресу. Охарактеризовано дименціональний підхід до вивчення емоційного компоненту особистості. Представлено структурну модель емоційного ресурсу рятувальників. Показані особливості взаємозв'язку захисно-копінгової поведінки з показниками емоційного ресурсу особистості.

Ключові слова: емоційний ресурс, захисно-копінгова поведінка, рятувальник.

В статье рассмотрено ресурсный подход к преодолению стресса. Охарактеризованы дименциональный подход к изучению эмоционального компонента личности. Представлена структурная модель эмоционального ресурса спасателей. Показаны особенности взаимосвязи защитно-копингового поведения с показателями эмоционального ресурса личности.

Ключевые слова: эмоциональный ресурс, защитно-копинговое поведение, спасатель.

Постановка проблеми. У професіях, що пов'язані з ризиком, створюється негативний емоційний фон, вираження якого може змінюватися на різних етапах діяльності працівника, проте він зберігається протягом всього часу [9]. До таких діяльностей належить і робота рятувальника, що характеризується високою емоційною напругою та вимагає від фахівця наявності емоційного тону, який сприятиме подоланню різних труднощів. Сьогодні є всі основи, щоб розглядати емоції, як спосіб організації поведінки. Згідно з О. Конопкіна, емоції є обов'язковим, значущим фактором внутрішньої регуляції різноманітних видів і форм мимовільної активності людини [9]. Окрім того вчені визнають провідну ролі емоцій в адаптаційному процесі [3; 5; 9; 14]. Тобто можна припустити, що особливості емоційної сфери рятувальника є необхідною умовою подолання стресових умов, які будуть впливати на вираженість механізмів психологічного захисту й копінг-стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ресурсний підхід до подолання стресу активно розробляється при розгляді копінг-поведінки як динамічного процесу в рамках трансактного та інтегративного підходу до формування стресу. Існують різноманітні точки зору відносно видів, критеріїв ефективності, характерних рис, варіантів визначення поняття «ресурс», аналіз яких дозволяє нам розглядати даний конструкт як всі ті психічні чинники, в залежності від яких задачі адаптації до стресової ситуації вирішуються легше або навпаки, складніше [8; 10]. Неоволодіння напруженою ситуацією в основному пов'язано з недостатньою кількістю і якістю ресурсів, які є досить константними.

На наш погляд, важливим ресурсом копінг-поведінки рятувальника є особливості його емоційної сфери. Як зазначає Т.Л. Крюкова серед найбільш актуальних напрямків в вивченні психології оволодіваючої поведінки є проблеми, що зачіпають феноменологію переживання суб'єкта [10].

Ми виступаємо прихильниками дімезіонального підходу до вивчення емоційного компоненту особистості, на відміну від дискретного. Тому що модальність емоцій більш мінлива ніж їх якісні характеристики. Саме індивідуальними властивостями емоційного реагування на стресову подію можна пояснити різноманітність актуальних (ситуативних) емоцій, що проявляються в якості і інтенсивності переживань, які виникають у різних людей в одних і тих же ситуаціях, тобто в ситуаціях однакової емоціогенності.

Поняття «емоційний ресурс» було операціоналізовано в термінах співвідношення характеристик емоційного реагування на стресову ситуацію, а саме: через загальні критерії емоційної збудженості, глибини переживання емоцій, емоційної стійкості/нестійкості, емоційної лабільності/ригідності, оптимізму/песимізму, емпатії й експресивності. Дані компоненти емоційного ресурсу узгоджуються з поглядами І. Ветрової

[1], Г. Віленської [2], Ю. Ковальової [7], О. Сергієнко [11] та інших, які розробляють концепцію контролю поведінки, однією зі складових якої є емоційний ресурс особистості.

Виділяючи конкретні емоційні властивості людини ми зупинились на поглядах Є.П. Ільїна, який виділив таких сім: емоційна збудженість, глибина переживання емоцій, емоційна стійкість, емоційна лабільність/ригідність, оптимізм/песимізм, емоційна чуйність і експресивність [6, с. 224]. Він дає наступне визначення емоційних властивостей особистості – це характеристики емоційного реагування, що постійно і чітко проявляються у людини [6, с. 224].

Метою даного дослідження є вивчення тісноти та направленості взаємозв'язку показників емоційного ресурсу з захисно-копінговою поведінкою рятувальника.

В дослідженні брали участь 168 рятувальників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України. Для діагностики складових захисно-копінгової поведінки використано «Копінг-тест» Р. Лазаруса та «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика. Емоційна сфера особистості вивчалась за допомогою методик «Характеристики емоційності» Є.П. Ільїна, «Шкала емоційної стійкості-нестійкості» Г. Айзенка, «Оптимізм-песиміст» М.М. Обозова, «Діагностика рівня емпатії» І.М. Юсупова, «Опитувальник емоційної експресії» О.В. Богіної.

Виклад основного матеріалу. Згідно з нашим припущенням емоційна збудженість, глибина переживання емоцій, емоційна стійкість/нестійкість, емоційна лабільність/ригідність, оптимізм/песимізм, емоційна чуйність і експресивність взаємопов'язані між собою й утворюють конструкт «емоційний ресурс», як інтегративну властивість особистості, що характеризує емоційний компонент у захисно-копінговій поведінці.

Для перевірки цієї гіпотези використано методи статистичного аналізу даних. Результати кореляційного дослідження наведені в табл. 1.

У результаті встановлено, що емоційна збудженість та глибина переживання емоцій корелюють з тими ж самими емоційними характеристиками: емоційною нестійкістю та експресивністю. При цьому емоційна збудженість та глибина переживання емоцій взаємопов'язані між собою. Можна стверджувати про близькість цих емоційних властивостей. Подібні результати одержав і Є. Ільїн разом з В. Пінігіним. Досліджуючи взаємозв'язки між різноманітними характеристиками емоційності вони встановили, що збудженість найбільш тісно взаємопов'язана із імпульсивністю емоцій (глибиною емоцій) ($r = 0,371$, $p \leq 0,001$). Вони роблять висновок, що емоційність як інтегральна властивість особистості або темпераменту дійсно має місце, бо чим вища емоційна збудженість, тим більша інтенсивність емоцій, що виникають, і тим довше вони зберігаються [6, с. 236]. Тобто чим вища емоційна збудженість, тим більшу інтенсив-

вність емоцій переживає рятувальник, що й супроводжується надмірною експресивністю. Таким рятувальникам складніше контролювати свої емоції і імпульсивні потяги. Як правило, поведінка таких особистостей багато в чому зумовлена ситуацією. Емоційно збудженим, нестійким та експресивним рятувальникам складніше працювати у стресових ситуаціях, тому що вони відчувають психологічну напруженість.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки показників емоційних властивостей рятувальника

Емоційні властивості	Емоційна збудженість	Глибина переживання емоцій	Емоційна стійкість/нестійкість	Емоційна лабільність/ригідність	Оптимізм/песимізм	Емоційна чуйність	Експресивність
Емоційна збудженість	X	,28***	,25**	,15	,05	,13	,25**
Глибина переживання емоцій	,28***	X	,36***	,13	-,02	,11	,29***
Емоційна стійкість/нестійкість	,25**	,36***	X	,26***	-,10	,09	,30***
Емоційна лабільність/ригідність	,15	,13	,26***	X	-,04	,07	,19*
Оптимізм/песимізм	,05	-,02	-,10	-,04	X	,08	-,05
Емоційна чуйність	,13	,11	,09	,07	,08	X	,10
Експресивність	,25**	,29***	,30***	,19*	-,05	,10	X

Примітка: нулі перед комами опущені; *** – відзначені значущі коефіцієнти кореляції при $p \leq 0,001$; ** – відзначені значущі коефіцієнти кореляції при $p \leq 0,01$; * – відзначені значущі коефіцієнти кореляції при $p \leq 0,05$.

Зростання емоційної нестійкості призводить до збільшення емоційної збудженості ($r = 0,25$, $p \leq 0,01$), глибини переживання емоцій ($r = 0,36$, $p \leq 0,001$), емоційної ригідності ($r = 0,26$, $p \leq 0,001$) та експресивності ($r = 0,30$, $p \leq 0,001$). Виявлений позитивний взаємозв'язок з емоційною ригідністю дещо суперечить характеристиці емоційної нестійкості, для якої характерна мінливість у настрої. Можливо, емоційна ригідність проявляється не в повільній зміні емоційного фону, а в стереотипності емоцій, які використовуються.

Емоційна ригідність, окрім емоційної нестійкості, взаємопов'язана й з експресивністю ($r = 0,19$, $p \leq 0,05$).

Прояв експресивності взаємопов'язаний з такими емоційними властивостями, як емоційна збудженість ($r = 0,25$, $p \leq 0,01$), глибина переживання емоцій ($r = 0,29$, $p \leq 0,001$), емоційна нестійкість ($r = 0,30$,

$p \leq 0,001$) і емоційна ригідність ($r = 0,19$, $p \leq 0,05$), тобто внутрішні особливості емоційної сфери проявляється і в зовнішньому їх вираженні. Є. Ізард також встановив, що емоційно-експресивна поведінка підвищує інтенсивність емоцій [5].

Звертає увагу відсутність кореляційних зв'язків на достовірному рівні значущості змінних оптимізм/песимізм, емоційна чуйність як між собою, так і з іншими емоційними властивостями особистості. Цей факт ставить під сумнів існування інтегральної властивості особистості «емоційний ресурс», яка об'єднує всі властивості особистості, запропоновані Є. Ільїним [6].

Для з'ясування внутрішньої структури даних було використано процедуру факторного аналізу. З метою забезпечення високої об'єктивності результатів дослідження ми використали два види факторного аналізу: експлораторний і конфірмаційний, розбивши вибірку на дві групи. До експлораторного факторного аналізу було включено результати дослідження 60 рятувальників, а до конфірмаційного – 108.

Факторна структура показників емоційних властивостей відображена в табл. 2.

Таблиця 2

Факторне відображення структури показників емоційних властивостей рятувальника

Емоційні властивості	Фактори	
	1	2
Емоційна збудженість	0,77	0,30
Глибина переживання емоцій	0,87	0,06
Емоційна стійкість/нестійкість	0,93	0,13
Емоційна лабільність/ригідність	0,57	0,00
Оптимізм/песимізм	-0,18	0,79
Емоційна чуйність	0,29	0,69
Експресивність	0,79	-0,19
Частка сумарної дисперсії, (%)	47,0	17,7

Примітка: у таблиці факторні навантаження, що перевищують за модулем значення, що дорівнює 0,4, виділені напівжирним шрифтом.

Виділено два значущих фактори, що пояснюють 64,7 % сумарної дисперсії. Перший фактор включив п'ять показників, які пояснюють 47,0 % загальної дисперсії. Виділена група об'єднала в собі п'ять показників із семи. Зі значущим навантаженням і однаковим знаком у її складі домінують показники емоційних властивостей: «емоційна стійкість/нестійкість» (0,93), «глибина переживання емоцій» (0,87), «експресивність» (0,79) та «емоційна збудженість» (0,77). Цей фактор можна назвати «емоційна реактивність», оскільки до його складу входять динамічні характеристики емоційного реагування.

Другий фактор (інформативність – 17,7 %) включив у себе дві змінні: «оптимізм/песимізм» (0,79) та «емоційна чуйність» (емпатія) (0,69). Ці змінні разом з добротою, альтруїзмом, сміливістю тощо, Є. Хомська віднесла до емоційно-особистісних якостей, тому що вони соціально-детерміновані в значно більше, ніж власне емоції. Соціальне середовище «задає» певні морально-етичні норми, засвоєння яких впливає на емоційно-особистісні якості. Проте вони також пов'язані з базальними емоціями, хоча і більш складним опосередкованим чином та входять до єдиної емоційно-особистісної сфери [14]. Виходячи з цього, фактор може бути інтерпретований, як «емоційно-особистісні особливості». Слід відзначити, що ці змінні в результаті кореляційного аналізу (див. табл. 1.) не виявили взаємозв'язків із емоційними властивостями фактору «емоційна реактивність».

З метою з'ясування, чи виявлені фактори входять до одного блоку емоційного ресурсу рятувальника використано конфірматорний факторний аналіз, результати якого наведені на рис. 1.

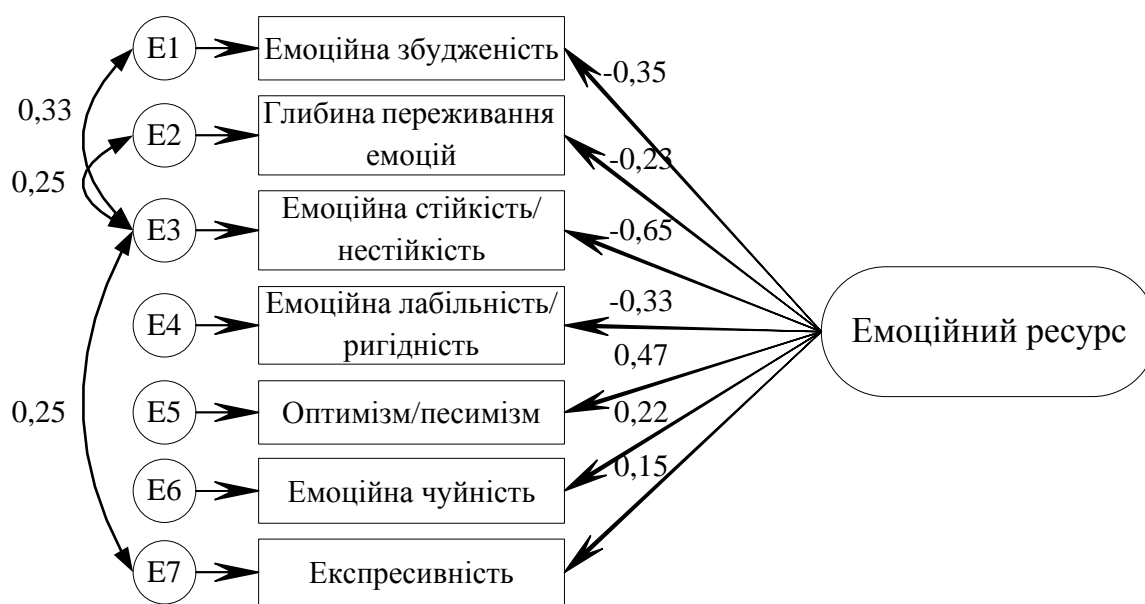

Рис. 1. Структурна модель емоційного ресурсу рятувальників

Аналіз придатності структурної моделі емоційного компонента рятувальників перевірявся за допомогою критеріїв оцінки ступеня її відповідності експериментальним даним: $CMIN/DF = 1,75$, $RMSEA = 0,05$, $CFI = 0,95$. Встановлені результати є свідченням того, що теоретична модель достатньо точно відображає характер взаємозв'язків первинних даних. Згідно з стандартними регресійними коефіцієнтами найбільше латентна змінна «емоційний ресурс» впливає на варіативність емоційних властивостей особистості як емоційна стійкість/нестійкість (-0,65), оптимізм/песимізм (0,47) та емоційна збудженість (-0,35).

Таким чином, підтверджується теоретична гіпотеза про те, що всі емоційні властивості особистості об'єднані єдиною латентною змінною, яку ми позначили, як «емоційний ресурс».

З метою уточнення ролі кожної емоційної властивості в захисній і копінговій поведінці рятувальників проводився кореляційний аналіз, результати якого наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Взаємозв'язок емоційних властивостей із захисно-копінговою поведінкою рятувальника

Копінг-стратегії та механізми психологічного захисту	Емоційні властивості						
	Емоційна збудженість	Глибина переживання емоцій	Емоційна стійкість/нестійкість	Емоційна лабільність/ригідність	Оптимізм/песимізм	Емоційна чуйність	Експресивність
Конфронтаційний копінг	,13	,07	,31***	,10	,08	,08	,07
Дистанціювання	,12	,06	,15	,13	-,02	,03	,02
Самоконтроль	,21**	,23**	,13	,13	-,04	-,08	,11
Пошук соціальної підтримки	,08	,10	,05	,25**	,17*	,15	,09
Прийняття відповідальності	,09	,15	,06	,06	,01	,08	,12
Уникнення	,27***	,30***	,34***	,21**	-,11	,07	,09
Планування вирішення проблеми	,12	,11	-,22**	,12	,27***	,15	,07
Позитивна переоцінка	,08	,12	,15	,07	,09	,16*	,02
Заперечення	-,04	-,01	,03	,09	-,11	-,00	-,10
Витіснення	-,01	-,09	-,07	,08	,09	,12	-,04
Регресія	,26***	,02	,09	,01	,12	,11	-,03
Компенсація	,11	,12	,11	,19*	-,11	,17*	,02
Проекція	,18*	,09	,23**	,07	-,12	,17*	,22**
Заміщення	,28***	,24**	,33***	,11	,02	,15	,05
Інтелектуалізація	-,07	-,13	-,09	,10	,11	,01	-,17
Реактивне утворення	,07	,11	,11	,01	-,08	-,10	,25**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$;

Примітка: нулі перед комами опущені; *** – відзначені значущі коефіцієнти кореляції при $p \leq 0,001$; ** – відзначені значущі коефіцієнти кореляції при $p \leq 0,01$; * – відзначені значущі коефіцієнти кореляції при $p \leq 0,05$.

Із результатів, поданих у табл. 3, видно, що встановлено позитивний статистично значущий взаємозв'язок емоційної збудженості з вибором копінг-стратегії «самоконтроль». Хоча згідно з дослідниками характеристик емоційного реагування [5, 6] емоційна збудженість проявляється в таких особливостях поведінки, як запальність, дратівливість, агресивність. У нашому дослідженні, із конфронтаційним копінгом, який включає в себе дані характеристики достовірно значущого взаємозв'язку не виявлено, а встановлено з протилежною за напрямком стратегією «самоконтроль» ($r = 0,21, p \leq 0,01$). Відсутність зв'язку з конфронтаційним копінгом у рятувальників пояснюється, очевидно, саме більш розвинутим самоконтролем, який блокує вираження ворожих дій.

Підвищена емоційна збудженість сприяє прагненню свідомо позбутися проблемної ситуації, виявленій позитивний взаємозв'язок з копінг-стратегією «уникнення» ($r = 0,27, p \leq 0,001$). Суб'єкт намагається якнайшвидше залишити стресову ситуацію. Подібні результати одержала і С. Зобова, яка встановила, що при навчанні плаванню низький поріг емоційної збудженості негативно впливав на освоєння суб'єктами глибокої частину басейну. Негативний вплив високої емоційної збудженості посилюється факторами новизни, несподіванки й раптовості впливу небезпечного подразника [цит. за 6, с. 155].

Емоційна збудженість також позитивно корелює й з механізмами психологічного захисту «регресія» ($r = 0,26, p \leq 0,001$), «проекція» ($r = 0,18, p \leq 0,05$) і «заміщення» ($r = 0,28, p \leq 0,001$).

Взаємозв'язок емоційної збудженості, як характеристика емоційної реакції рятувальників, з такими типами захисту узгоджуються з їх характеристиками описаними Д. Тітаренко [13]. Так, часте використання «регресії» рятувальником призводить до відсутності стійкої сфери інтересів, вони легко переключаються з одного об'єкта на інший. Такі фахівці імпульсивні, поверхневі, зазвичай не доводять розпочату справу до кінця.

Часте використання захисту «заміщення» є однією з причин високої імпульсивності, домінантності, сміливості. Такі рятувальники принципово критично ставляться до оточуючих.

А проекція, напевно, – одна із самих конфліктогенних психологічних захистів, тому що в поведінці особистості з домінуючою проекцією проявляється мотивація самоствердження й оборонна агресія [15].

Емоційна збудженість, що може супроводжуватися афективними спалахами, взаємопов'язана саме з такими типами захисту.

Глибина переживання емоцій корелює з копінг-стратегією «самоконтроль» ($r = 0,23, p \leq 0,01$). Можна стверджувати, що це дещо усвідомлена характеристика емоційного переживання. Рятувальник усвідомлює згубний вплив надмірної інтенсивності емоцій і прагне свідомо їх контролювати.

Встановлено позитивну кореляцію і з копінг-стратегією «уникнення» ($r = 0,30$, $p \leq 0,001$). Цей тип поведінки використовується для захисту від негативних емоцій, боротьби з емоційними порушеннями, що викликані, з точки зору суб'єкта, негативними подіями, які не усуваються. Тобто, збільшення емоційної глибини переживань лякає рятувальників, і вони прагнуть позбутися проблемної ситуації шляхом внутрішнього відчуження, самовідсторонення себе від ситуації або придушенням думок про неї.

У свою чергу встановлено, що глибина емоційних переживань позитивно корелює з механізмом психологічного захисту «заміщення» ($r = 0,24$, $p \leq 0,01$). Ступінь інтенсивності емоцій можна розглядати, як енергетичну сторону емоційних переживань, а, як ми бачимо із результатів дослідження, рятувальник або блокує їх проявлення шляхом самоконтролю, або віддаляється від ситуації. Напевно захист «заміщення» виступає тим механізмом, що дозволяє вивільнити накопичену енергію зазвичай через гнів на предмети, тварини, людей, які сприймаються, як менш небезпечні, ніж ті, які викликали емоції. За рахунок такого перенесення відбувається розрядка напруження, хоча вона й не призводить до досягнення поставленої мети.

У межах властивості емоційного переживання як емоційна стійкість/нестійкість встановлено, що вона позитивно достовірно значущо взаємопов'язана з «конфронтаційним копінгом» ($r = 0,31$, $p \leq 0,001$). Іншими словами, із зростанням емоційної нестійкості в рятувальників збільшується вірогідність обрати таку копінг-стратегію. Виявлений взаємозв'язок пояснюється характеристиками цих явищ. Так, Р. Кетелл вказує на нездібність емоційно нестійких людей контролювати свої емоції і імпульсивні потяги, виражати їх у соціально допустимій формі. А це й є однією із основних характеристик конфронтаційного копінгу, який включає в себе ворожі та агресивні дії.

Виявлено також позитивний кореляційний зв'язок емоційної стійкості/нестійкості з копінг-стратегією «уникнення» ($r = 0,34$, $p \leq 0,001$). Л. Баданіна вважає, що найбільш важливими детермінантами у структурі емоційної нестійкості особистості є підвищена тривожність, фрустрованість, велика кількість страхів. Тому й не дивно, що з таким комплексом особистісних характеристик рятувальник з низькою емоційною стійкістю прагне уникнути стресової ситуації, він не впевнений у собі.

Зі зменшенням емоційної нестійкості збільшується вірогідність звернення до проблемно-орієнтованої копінг-стратегії «планування вирішення проблем» ($r = -0,22$, $p \leq 0,01$), тобто емоційна стійкість допомагає рятувальникам при вирішенні складних стресових ситуацій. Як зазначають М. Дяченко та В. Пономаренко, емоційна стійкість – це один із важливих психологічних чинників надійності, ефективності й успіху діяльності в екстремальній ситуації. Вона зменшує негативну дію силь-

них емоційних впливів, попереджує крайній стрес, сприяє прояву готовності до дій у напруженій ситуації [3]. О. Склень також, досліджуючи індивідуально-психологічні особливості працівників пожежно-рятувальних підрозділів з різними моделями копінг-поведінки залежно від категорії стажу, встановив, що в усіх вікових категоріях рятувальники, які використовують адаптивний тип копінгу, відрізняються емоційною стійкістю. Ці фахівці, як правило, врівноважені, стабільні у своїх поглядах і життєвих позиціях. Вони працелюбні, орієнтовані на реальну сутність речей, поважно ставляться до існуючих норм та правил [12].

Виявлені кореляційні зв'язки показника емоційної стійкості/нестійкості і з механізмами психологічного захисту «проекція» ($r = 0,23$, $p \leq 0,01$) та «заміщення» ($r = 0,33$, $p \leq 0,001$). Один з них забезпечує перетворення та спотворення неприємних відчуттів, бажань тощо, а інший зумовлює недопущення у свідомість неприємних відчуттів, думок, тобто емоційна нестійкість супроводжується неусвідомленим викривленням дійсності.

Емоційна лабільність/ригідність позитивно корелює з копінг-стратегією «пошук соціальної підтримки» ($r = 0,25$, $p \leq 0,01$), тобто емоційно ригідні рятувальники у стресових ситуаціях шукають допомоги, підтримки у оточуючих. Емоційна ригідність – затримка на тривалий час емоції, хоча подія, яка викликала її давно минула. Як правило, вона спостерігається у тривожних, невпевнених в собі рятувальників. Напевно ця особистісна особливість компенсується пошуком допомоги зі сторони, залученням інших для подолання проблеми, тому що власних ресурсів недостатньо. Рятувальнику самотійно тяжко швидко емоційно реагувати на зміну ситуації, обставин.

Знову спостерігається тенденція більш часто використовувати копінг-стратегію «уникнення» при зростанні показників властивостей емоційного реагування. На цей раз з емоційною ригідністю ($r = 0,21$, $p \leq 0,01$). Ця залежність частіше за все виникає в результаті переживання неприємних відчуттів, що виникають від емоційної інертності, а стратегія «уникнення» хоча і тимчасово, але об'єднує їх. Цю роль виконує й механізм психологічного захисту «компенсація», з яким встановлено достовірно значущий взаємозв'язок ($r = 0,19$, $p \leq 0,05$). За своєю суттю цей механізм спрямований на зниження інтенсивності негативних почуттів, що виникають у ситуації реальних або уявних втрат і невдач для того, щоб самооцінка людини не знизилась [15].

Оптимізм/песимізм як характеристика емоційного реагування на стресові ситуації позитивно корелює з копінг-стратегіями «пошук соціальної підтримки» ($r = 0,17$, $p \leq 0,05$) і «планування вирішення проблем» ($r = 0,27$, $p \leq 0,001$). Цей факт узгоджується з проведеними дослідженнями інших дослідників [4, 16]. Усі вони відзначають взаємозв'язок оптимізму з активними стратегіями копінг-поведінки. Оптимістичні ряту-

вальники вірять у свій успіх і шукають реальні шляхи для подолання стресу, навіть у момент зіткнення з проблемами. Вони не уникають складних ситуацій. Оптимісти, завдяки позитивному фону своїх емоцій, легко встановлюють контакти з іншими.

Емоційна чуйність або емпатія корелює лише з однією копінг-стратегією «позитивна переоцінка» ($r = 0,16$, $p \leq 0,05$), дія якої полягає в намірах справитися з труднощами шляхом інтерпретації обстановки в позитивних термінах.

Достовірний взаємозв'язок емпатії з механізмом психологічного захисту «компенсація» ($r = 0,17$, $p \leq 0,05$) пояснюється механізмом ідентифікації, який входять в даний захист. Рятувальник неусвідомлено моделює ставлення й поведінку іншої людини. Проведення порівняння й рефлексії дозволяє краще зрозуміти іншу людини, тобто зростають емпатійні тенденції.

Виявлений зв'язок емпатії з захистом «проекція» ($r = 0,17$, $p \leq 0,05$). Механізм проекції лежить в основі багатьох особистісних структур. У своїх сприятливих і зрілих формах вона служить основою емпатії. Оскільки ніхто не може проникнути в чужу психіку, для розуміння суб'єктивного світу іншої людини ми повинні спиратися на здатність проектувати власний досвід [13].

Експресивність, яка є інтегральною функцією двох складових: ступеня вираження (сили) емоцій і контролю людини за їх враженням [6, с. 233], на достовірному рівні значущості корелює з механізмами психологічного захисту «проекція» ($r = 0,22$, $p \leq 0,01$) і «реактивне утворення» ($r = 0,25$, $p \leq 0,01$). Таким чином, збільшення інтенсивності емоційної експресії призводить до більш частого використання вказаних захисних механізмів.

Висновки. Усі емоційні властивості особистості корелюють з широким комплексом поведінкових реакцій на стрес. Проблемно-орієнтований копінг корелює з оптимізмом і емоційною стійкістю. Соціально-орієнтована копінг-стратегія «пошук соціальної підтримки» – з емоційною лабільністю та оптимізмом. Емоційно-спрямоване реагування на дію стресу пов'язане з усіма емоційними властивостями. Не виявлено взаємозв'язків характеристик емоційного компонента з механізмами психологічного захисту «заперечення», «витіснення», «інтелектуалізація» та копінг-стратегією «прийняття відповідальності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ветрова И. И. Связь совладающего поведения с контролем поведения и психологической защитой в системе саморегуляции / И. И. Ветрова // Совладающее поведение. Современное состояние и перспективы ; под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. – М. : Институт психологии РАН, 2008. – С. 179–197.

2. Виленская Г. А. Стратегии контроля поведения как предшественники копинг-стратегий у детей-близнецов раннего возраста / Г. А. Виленская // *Совладающее поведение. Современное состояние и перспективы* ; под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. – М. : Институт психологии РАН, 2008. – С. 308–328.
3. Дьяченко М. И. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости / М. И. Дьяченко, В. А. Пономаренко // *Вопросы психологии*. – 1990. – № 1. – С. 106–113.
4. Замышляева М. С. Оптимизм и пессимизм в совладающем поведении в юношеском возрасте : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / М. С. Замышляева. – М., 2006. – 22 с.
5. Изард К. Э. Психология эмоций / Изард К. Э. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
6. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Ильин Е.П. – СПб: Питер, 2001. – 752 с.
7. Ковалева Ю. В. Стратегии совладания как характеристики семейного субъекта в пренатальный период / Ю. В. Ковалева // *Совладающее поведение. Современное состояние и перспективы* ; под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. – М. : Институт психологии РАН, 2008. – С. 401–416.
8. Кожевникова Е. Ю. Личностные ресурсы преодоления ситуации социально-экономической депривации: автореф. дисс ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Е. Ю. Кожевникова. – Краснодар, 2006. – 25 с.
9. Конопкин О. А. Участие эмоций в осознанной регуляции целенаправленной активности человека / О. А. Конопкин // *Вопросы психологии*. – 2006. – № 3 – С. 38–48.
10. Крюкова Т. Л. Психология совладающего поведения : [монография] / Крюкова Т. Л. – Кострома : Студия оперативной полиграфии «Авантитул», 2004. – 344 с.
11. Сергиенко Е. А. Контроль поведения : индивидуальные ресурсы субъектной регуляции : [Электронный ресурс] / Е. А. Сергиенко // *Психологические исследования*. – 2009. – № 5 (7). – Режим доступа к журн. : <http://psystudy.ru>.
12. Склень О. І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Склень Олександр Іванович. – Х., 2008. – 198 с.
13. Титаренко Д. С. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників в умовах екзистенціальної загрози : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Титаренко Діана Сергіївна. – Х., 2011. – 206 с.

14. Хомская Е. Д. Нейропсихология эмоций: гипотезы и факты / Е. Д. Хомская // Вопросы психологии. – 2002. – № 4. – С. 50–62.
15. Шлаина В. М. Психологические защиты: «синтез» по модели «А» / В. М. Шлаина // Соционика, ментология и психология личности. – 2006. – № 1 – С. 34–44.
16. Carver C. S. Personality and coping / C. S. Carver, J. Connor-Smith // Anny. Rev. Psychol. – 2010. – V. 61. – P. 679–704.

УДК 37.06

Гура С.О., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах діяльності НУЦЗУ, Кіневич М. В. студентка факультету СПФ НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ БЕЗПЕКИ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Теоретичний огляд проблеми безпеки сучасної людини. У статті проаналізовано такі дефініції як, безпека, соціальна безпека, психологічна безпека, безпека особистості та безпека у освітньому середовищі.

Ключові слова: безпека, психологічна безпека, безпека у освітньому середовищі, ризики у освітньому середовищі.

Теоретический обзор проблемы безопасности современного человека. В статье проанализированы такие дефиниции как, безопасность, социальная безопасность, психологическая безопасность, безопасность личности и безопасность в образовательной среде.

Ключевые слова: безопасность, психологическая безопасность, безопасность в образовательной среде, риски в образовательной среде.

Постановка проблеми. З розвитком соціуму категорія безпеки зазнала суттєвих змін. Відбуваються зміни в суспільстві, зокрема в соціально-економічній, політичній, духовно-моральній, інформаційній сферах з одного боку, та створюють якісно нові можливості вибору життєвого шляху, а з іншого - надають деструктивний характер життєдіяльності людини, що викликає у багатьох людей дезорієнтацію в сучасній соціальній ситуації, негативно відбиваючись на плани, цілі та якості життя, підвищують соціальну напруженість і приводять до наростання соціального неблагополуччя, зростанню аддикцій, криміналізації соціального середовища, погіршення соціального здоров'я суспільства. Проблеми забезпечення безпеки об'єктивно зачіпають всі сторони нашої життєдіяльності і мають багатоплановий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у становлення предметного поля безпеки внесли дослідження, розглядають різні компоненти психологічної безпеки з точки зору суб'єктів взаємодії